

Eugenija Ulčinaitė

JONAS VISLICIETIS, PRŪSŲ KARAS:
BALTARUSIŠKA VERSIJA

Ян Вісліцкі, *Прусская вайна=Bellum Prutenum*, укладанне, пераклад, каментарыі Ж.В. Некрашэвіч-Кароткай, Мінск: Прапілеі, 2005, 234 p., 32 lap. faksim.

XVI a. poeto Jono Visliciečio (Joannes Vislicensis, apie 1485–apie 1520) poemos *Prūsų karas (Bellum Prutenum, Cracoviae, 1516)* vertimus į lenkų (J. Smereka, 1932), rusų (Я. Парещкий, Ю. Пренская, 1973), lietuvių (E. Ulčinaitė, 1997) kalbas papildė vertimas į baltarusių kalbą. Visą knygą sudaro: vertėjos Žanos Nekrašėvič-Karotkajos įvadinis straipsnis „Jono Visliciečio kūryba ir Renesanso epochos Baltarusijoje lotyniškoji rašto kultūra“ (p. 7–98), lotyniškojo XVI a. leidimo faksimilė, transkribuotas lotyniškas tekstas ir jo vertimas į baltarusių kalbą (p. 100–197), komentarai (p. 198–214), trumpas Antikos ir Viduramžių vardų žodynelis (p. 215–224), literatūros bibliografija (p. 226–230).

Joną Vislicietį Ž. Nekrašėvič-Karotkaja vadina „pirmuoju XVI a. baltarusių poetu-lotynistu“ (p. 5), nesileisdama į diskusijas dėl poeto kilmės, dėl kurios, kaip žinia, esama įvairių nuomonių (laikomas baltarusių, ukrainiečių, lenkų, lietuvių poetu), o pats Jonas Vislicietis ne kartą vadina save lenku (*Polonus*), sarmatu (*Sarmata*), barbarų poetu (*vates barbarus*). Jono Visliciečio pasakymas laiške Pauliui iš Krosno – „esu gimęs beveik pačiame barbarų krašto viduryje“ (*ego ipso paene in medio barbariae natus*), Nekrašėvič-Karotkajos nuomone, reiškia, jog tai nuo katalikiškojo Vakarų Europos pasaulio nutolęs kraštas, tai yra Baltarusija (p. 19). Odėje Lenkijos karaliui Žygimantui po 1514 m. pergalės prie Oršos parašytas eilutes:

Lithuana quos suos per orbes
Senserat, heu! regio molesta

(Kiek kartų lietuvių žemės kentė
baisius [priešų išpuolius])

Nekraševič-Karotkaja komentuoja: „Tik baltarusiai galėjo būti tuo kraštu, patyrusiu tokius išgyvenimus“ (p. 21). „Lietuvos“ ir „lietuvių“ vardus poemoje *Prūsų karas* straipsnio autorė traktuoja kaip LDK piliečių, „Baltarusijos“ ir „baltarusių“ atitikmenis. Autorė remiasi lenkų (M. Topolskaja), baltarusių (V. Doroškevičius) tyrinėjimais, tačiau bibliografijoje nėra nė vienos lietuvių istoriko ar literatūrologo (E. Gudavičiaus, M. Jučo, D. Kuolio) publikacijos, kuriose analizuojama Lietuvos vardo etimologija, lietuvių kilmės iš romėnų teorija, lietuvių politinės, kultūrinės ir tautinės raiškos formos.

Nekraševič-Karotkajos straipsnyje aptariamos lotynų kalbos vartosenos baltarusių kultūroje priežastys ir aplinkybės, Jono Visliciečio lotynų kalbos ypatumai, ieškoma jo kūryboje bendraeuropinių tendencijų, antikinės literatūros imitavimo pavyzdžių. XV–XVI a. lotyniškoji Baltarusijos literatūra laikoma ne priešybe literatūrai gimtąja kalba, o jos papildymu, orientuotu į elitinę intelektualią visuomenę, išreiškiančiu tuos pačius politinius ir kultūrinius interesus. Kita vertus, pripažįstama, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir vadinamosios „Žečpospolitos“ (Abiejų Tautų Respublikos) kontekste neįmanoma priskirti kokio nors poeto ar rašytojo konkrečiai tautai, „pradedant Erazmu Roterdamičiumi, baigiant Adomu Mickevičiumi“ (p. 12).

Autorė išsamiai aptaria 1516 m. išėjusio Jono Visliciečio kūrinio (išleistas Krokuvoje, Jono Halerio spaustuvėje) struktūrą, prie poemos pridėtus eiliuotus ir prozinius Jono Visliciečio laiškus savo mokytojui Krokuvos universitete Pauliui iš Krosno, Lenkijos kancleriui Petrui Tomickiui, Pauliaus iš Krosno ir Valentino Ekijaus odes Jonui Visliciečiui, taip pat poemos parašymo aplinkybes bei intencijas.

Pagrindinė priežastis, paskatinusi Joną Vislicietį sukurti poemą *Prūsų karas* – tai *fama felix* – „laimingas gandas“ apie Lenkijos karaliaus Jogailos ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pergalę prieš kryžiuočius Žalgirio mūšyje. Šio mūšio pavaizdavimas ir pergalės rezultatų apmąstymas leidžia poetui pasiekti Jogailos vaikiaičio, tuometinio karaliaus Žygimanto Senojo laikus, pašlovinti jo žygius bei karines pergalės, ypač 1514 m. pergalę prie Oršos prieš Maskvos kunigaikštį Vasilijų.

Įdomūs Nekrašėvič-Karotkajos samprotavimai apie antros poemos knygos frazę, nusakančią Lietuvos vardo kilmę: *Quem dixere rudi Lithuanam nomine terram / Indigenae veteres* (*Bell. Prut. II, 5–6 eil.*). *Rude nomen* – „grubus vardas“ – taip vertė V. Doroškevičius, „grubumą“ aiškindamas kaip šio krašto nutolimo nuo graikų-romėnų kultūros išraišką, kaip išsilavinimo stoką¹.

Nekrašėvič-Karotkaja siūlo versti „paprastu vardu“ („прастанародны“, „просты“) ir susieja šią frazę su Bychovco kronika, kurioje aiškinama, kad Lietuvos vardas atsirado sudėjus lotyniškus žodžius *litus* – „krantas“, į kurį atvykėliai romėnai išlipo, ir *tuba* – „vamzdžiai“ [= trimitai, triūbos], kuriais grojo. Taigi tą kraštą ėmė vadinti *Litusbania*. „O *prasti žmonės* (kursyvas mano – E. U.) nemokėjo lotyniškai ir ėmė vadinti tiesiog Lietuva.“²

Nekrašėvič-Karotkaja čia įžiūri sąsąją su Horacijaus išsakyta mintimi apie graikų ir romėnų kultūrinę sąveiką:

Graecia capta ferum victorem cepit et artes

Intulit agresti Latio...

(*Hor. Epist., II, 1, 156–157*)

¹ Beje, taip vertė į lietuvių kalbą ir šių eilučių autorė, pasirinkdama šį žodį daugiau eilėdaros nei prasmės sumetimais. Žr.: Jonas Vislicietis, *Prūsų karas* = *Bellum Prutenum*, parengė ir išvertė Eugenija Ulčinėaitė, (*Bibliotheca Baltica. Lithuania*), Vilnius: Mintis, 1997, p. 41: „Kraštą šį Lietuvos vardu grubiu pavadino // Tie, kas nuo seno čionai gyvena...“

² *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas, (*Lituanistinė biblioteka*, [kn.] 10), Vilnius: Vaga, 1971, p. 45; Ян Вісліцкі, *Прусская война*, p. 58.

(Nugalėtoji Graikija žiaurų nugalėtoją nugalėjo
Ir kaimietiškam Lacijui atnešė menus).

Taigi *agreste Latium* ir *rude nomen* suvokiama kaip skirtingų kultūrų sandūros išraiška.

Žalgirio mūšio aprašymą Jono Visliciečio poemoje *Prūsų karas* Nekraševič-Karotkaja vertina daugiau kaip legendos, negu kaip istorinio fakto atspindį („няма выразнай мяжы паміж гісторыяй і легендай пры апісанні бітвы“)³. Autorės manymu, daugiau meninio nei istorinio tikroviškumo siekį liudija ir šios Jono Visliciečio eilutės dedikacijoje Petruui Tomickiui: *non ad uguem rectam et amussim*⁴. Atseit pavaizdavau Žalgirio mūšį ne visai tiksliai, ne „iki panagių“.

Iš tikrųjų ši vieta, mūsų manymu, turi kiek kitokią prasmę. Jonas Vislicietis apgailėstauja, kad, įvykus tokiam žymiam mūšiui (*post amoeni huius duelli tempora*), nutilo gulbėms prilgsta dainiai, kuriuos maitina ir globoja Lenkija, jie neaprašė šio mūšio nuostabios šlovės (*Vates oloribus cantu licet pares, / Quos vasta nutrit et fovet Polonia, / Siluere nec prompsere candens hoc decus / Belli*). O aš, sako poetas, padedamas savo Kastališkosios mūzos, šį mūšį aprašiau (*quod ego labore Castalis meae / Prompsi*), net jeigu ir nesu lygus lenkų poetams (*Polonis vatibus dispar licet*), net jeigu pavaizdavau šį mūšį ne visai tiksliai ir ne „iki panagių“ (*si non ad unguem rectam et ad amussim*), tačiau padariau taip, kaip derėjo barbarų poetui ir sarmatui (*Ut barbarum vatem decuit et Sarmatam*).

Taigi Jonas Vislicietis čia akcentuoja ne tiek Žalgirio mūšio vaizdavimo tikslumą ar išsamumą, o savo kaip „barbarų poeto“, t. y. kilusio iš „provincijos“, o ne iš Lenkijos Karalystės, suvoktą misiją pavaizduoti Žalgirio mūšį – itin svarbų visai to meto Europai įvykį, nes to nepadarė lenkų poetai. Pripažindamas neprilgstas lenkų poetams, Jonas Vislicietis pažymi savo padaryto darbo svarbą.

³ Ян Вісліцкі, *Пруская вайна*, p. 65.

⁴ *Ibid.*, p. 82.

Nekraševič-Karotkaja atkreipia dėmesį į savojo „aš“, savos individualybės, savos patirties poemoje pabrėžimą, būdingą Renesanso literatūrai, pastebimą ir Mikalojaus Husoviano poemoje *Giesmė apie stumbrą*.

Jono Visliciečio poemą *Prūsų karas* Nekraševič-Karotkaja vadina „pirmuoju baltarusių poezijoje bandymu aktualizuoti herojinį epą, sekant antikiniaiis pavyzdžiais (Vergilijaus *Eneida*, Stacijaus *Tėbaida* ir kt.)⁵. Poetas siekė sužadinti ne tik Žalgirio mūšį laimėjusių sąjungininkų, bet ir priešininkų – Vokiečių ordino narių – atmintį, priminti šio mūšio priežastis ir pasekmes. XVI a. pradžioje tai tebebuvo aktualu, nes Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykių su Ordinu aiškinimaisi ginklu po Žalgirio mūšio nesibaigė: vyko nauji konfliktai, brendo naujų geografinių ir politinių įtakos pasidalijimų planai. Tai Jonas Vislicietis išsako prozinėje dedikacijoje Pauliui iš Krosno: „kad būtų išsaugotas šio įvykio atminimas, kad užsidedęs jaunimas būtų žiauresnis ir baisnesnis priešams, įkvėptas meilės tėvynės šlovei, [...] kad toks žymus įvykis neišnyktų tamsioje užmaršties tyloje, dėl poetų nerangumo pakankamai nenušviestas ir neapdainuotas“.

Čia skleidžiama ta pati mintis, kaip ir dedikacijoje Petruui Tomickiui: „gimęs beveik barbarų krašto viduryje ir dar nepakankamai atsigeręs iš aonidžių šaltinio, pasirūpinau, kiek galėjau, kad šis darbas išvystų dienos šviesą tarsi pirmas manųjų helikonidžių bandymas“. Taigi poetas vėl pabrėžia savo talento ir išsilavinimo stoką, o kartu iškelia pašaukimo ir patriotizmo suvokimą: padariau tai, ko nepadarė kiti, t. y. įamžinau Žalgirio mūšio šlovę.

Kalbėdama apie tradiciją ir novatoriškumą Jono Visliciečio poemoje *Prūsų karas*, Nekraševič-Karotkaja pakartoja daugelio mokslininkų (K. Mecherzyńskio, M. Jezieneckio, T. Bienkowskio, B. Kruczkiewicziaus) išsakytą teiginį, jog tai „ankstyviausias Euro-

⁵ Ян Вісліцкі, *op. cit.*, p. 75.

pos literatūros kūrinys, liudijantis sąsajas su Antikos paveldu ir jo literatūrine tradicija“⁶.

Ši teiginį reikėtų patikslinti. Kalbame apie lotynų kalba, hegzametru parašytą herojinę poemą, nes kitų antikinių žanrų imitacijų lotynų kalba (epigramų, epitalamijų, panegirikų) buvo rašoma ir Viduramžiais. Neabejotina, kad didžiausią poveikį Renesanso herojinės poemos formavimuisi darė Vergilijaus *Eneida*⁷. Jos poveikis įžiūrimas Naujųjų laikų epinės poemos struktūroje, leksikos ir frazeologijos topikoje, formuluojant pagrindinio herojaus misiją. Kita vertus, Jono Visliciečio epinėje poezijoje jau reiškiami katalikiškosios pasaulėžiūros postulatai, antikinė epika derinama su krikščioniškuoju mokymu. Šią tradiciją LDK literatūroje vėliau tęs Mikalojus Husovianas, Motiejus Strijkovskis, Jonas Radvanas ir kt.

Poemoje *Prūsų karas* Jonas Vislicietis ne tik vienas pirmųjų pa-vaizdavo reikšmingą XV a. Žalgirio mūšio pergalę prieš visą Europą niokojusius kryžiuočius, bet ir pateikė įtaigų, universalų meilės Tėvynei ir tarnavimo jai pavyzdį.

Paulius iš Krosno pranašavo Jonui Visliciečiui būsimą šlovę, kuri išsipildė:

Sic tua laurigeris cingentur tempora sertis,
Dicerisque tui splendor honorque soli.

(Taip tavo smilkinius juos šlovingojo lauro vainikai,
Būsi šios žemės šlovė, nepaprasta puošmena)⁸.

Vertinga baltarusiškojo Jono Visliciečio poemos *Prūsų karas* leidimo dalis – pirmojo XVI a. leidinio faksimilės, pateiktos pagal Krokuvos Jogailaičių bibliotekos (signatūra Cim. 4120) ir Vroclavo

⁶ Ян Вісліцкі, *op. cit.*, p. 91.

⁷ Žr. Mario A. Di Cesare, *Vida's Christiad and Vergilian epic*, New York, London: Columbia University Press, 1964, p. 40; Sigitas Narbutas, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, (*Senosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 19 ir toliau.

⁸ Ян Вісліцкі, *op. cit.*, p. 98. Į lietuvių kalbą vertė E. Ulčinaitė.

Osolinskių bibliotekos (signatūra XVI. 2750) egzempliorius. Tenka apgailestauti, kad nepateikti kiekvieno egzemplioriaus fiziniai duomenys, faksimilė atrodo tarsi ką tik gauta iš spaustuvininko Halerio rankų, todėl neturi tokios mokslinės vertės, kokios būtų igijusi, jeigu leidinyje skaitytojas būtų radęs informacijos apie tai, kaip šiandien atrodo bent jau tie du egzemplioriai, kuriais, kiek galima spręsti iš leidinio, remtasi rengiant spaudai baltarusiškąjį *Prūsų karą*. Vis dėlto lyginant šį Visliciečio *Prūsų karą* kad ir su Husoviano *Giesmės apie stumbrą* ankstesnių metų leidimais matyti didžiulė pažanga. Svarbu ir tai, jog šiandien galima konstatuoti: dar vienas XVI a. poeto Jono Visliciečio lotyniškos poemos leidimas liudija šio kūrinio aktualumą ir jame keltų idėjų svarbą lenkų, lietuvių, baltarusių, ukrainiečių tautoms net ir praėjus beveik 500 metų nuo poemos parašymo.